

FIDELITATE
ET
CARITATE

ÜNNEPI KÖTET NÉMETH OTTÓ 60. SZÜLETÉSNAPIJÁRA

FIDELITATE ET CARITATE

ÜNNEPI KÖTET
NÉMETH OTTÓ
60. SZÜLETÉSNAPJÁRA

Támogató
MAGYAR MŰVÉSZETI AKADÉMIA

Szerkesztés: JAKAB GÁBOR • NÉMETH MIKSA OSB • RÉTFALVI BALÁZS
Grafikai tervezés, képszerkesztés ©VERTEL BEATRIX • ÁRGYÉLUS GRAFIKAI STÚDIÓ KFT.
Nyomdai előkészítés ©ÁRGYÉLUS GRAFIKAI STÚDIÓ KFT.
Tárgy- és helyszíni felvételek ©PÜSPÖKI APOR • APLI DESIGN KFT.

Szerkesztette
JAKAB GÁBOR
NÉMETH MIKSA OSB
RÉTFALVI BALÁZS

Kiadja az ÁRGYÉLUS KIADÓ • SZENT MÓR BENCÉS PERJELSÉG
Felelős kiadó: SÁRAI-SZABÓ KELEMEN OSB perjel

Példányszám: 300

A nyomdai munkálatokat a VIRTUÓZ KIADÓ ÉS NYOMDAIPARI KFT. végezte.

ISBN 978-963-89431-7-0
Minden jog fenntartva.

ÁRGYÉLUS KIADÓ • SZENT MÓR BENCÉS PERJELSÉG
GYŐR • 2021

TARTALOM

ELŐSZÓ A SZERKESZTŐK	7	MEDGYESY S. NORBERT A patrióta iskola-színház koronázási példázatai	141
KÖSZÖNTŐ TÓTH KONSTANTIN OSB	9	MIHÁLYI JEROMOS OSB Homília a 2020-as öregdiák-találkozó szentmiséjén	159
KÖSZÖNTŐ SZIJJÁRTÓ PÉTER	11	MOLNÁR ZSOLT Helyzetjelentés a Czuczor Gergely Bencés Gimnázium Herbáriumának rendezéséről	163
CSÉCS TERÉZ Gazdászat és romantika: versek egy gazdászati tankönyvben	13	NEMES GÁBOR Biagio Martinelli pápai szertartásmester naplójának magyar vonatkozású bejegyzései (1519–1525)	169
CSÓKA GÁSPÁR OSB „Adj időt az olvasásnak, a bölcsesség kútja ez”	21	NÉMETH ANITA Az „úri középosztály” értékrendje a dualizmuskori illemtankönyvek tükrében	183
CSONKA ISTVÁN Latinoktatás Magyarországon az 1920-as években	25	NÉMETH MIKSA OSB A győri bencés (egykor jezsuita) refektórium	199
DÉNESI TAMÁS Rómából Pannonhalmán át Esztergomba	35	PANYKÓ JÁNOS A fizikaszertár hűvösében	211
DÖMÖTÖR MIHÁLY Teleki Pál munkássága a magyar földrajztudomány tükrében	51	PERGER GYULA „Nincs még tizenhárom!”, avagy a versbe szedett Habsburg-átok	217
HATOS PÁL Márai Sándor a nyúli szőlőkben	63	PONGRÁCZ ATTILA Márai Brazíliában	231
HORVÁTH JÓZSEF A győri bencés főgimnázium önképzőkörének Remény című lapjáról	67	RÉTFALVI BALÁZS „Helyesebb volna átmennem tudományos pályára”	239
JAKAB GÁBOR Giesswein Sándor pályakezdése, a Dunántúli Hírlap szerkesztése	79	SCHMATOVICH JÁNOS A papi szolgálatvállalás nagy merészsége	251
KISS TAMÁS Egy kódex nyomában: a Burgundi Biblia	95	TÓTH KONSTANTIN OSB „A május-i felvonuláson az iskola részt vett, valamint az úrnapi körmeneten is”	257
KOHÁN MÁTYÁS Tájszólásba rejtett geopolitika	105	VAJK ÁDÁM Pápoci Miklós deák, Győr királyi város bírása	267
LUKÁCSI ZOLTÁN Ha a lexikon csődöt mond...	119	KÉPJEGYZÉK	273
MARTOS LEVENTE BALÁZS „Ezért aztán kiküldte őt az Úr Isten az Éden kertjéből...”	129	NÉVMUTATÓ	277
		A KÖTET SZERZŐI	287

MEDGYESY S. NORBERT

A PATRIÓTA ISKOLA-SZÍNHÁZ KORONÁZÁSI PÉLDÁZATAI¹

Pozsony, 1688 ♦ Nagyszombat, 1712²

A TÁRGYALT SZÍNI ELŐADÁSOK TÖRTÉNETI HÁTTERÉRŐL

Elöljáróban szóljunk a Szent Korona közjogi szerepéről. A magyar királyi koronát a hagyomány a magyar államot és az egyházszerkezetet megalapító Szent István első magyar királyra (1000–1038) vezeti vissza, ezért (is) szentnek tartja. A Szent Koronához egy eszmerendszer kötődik, miszerint a Szent Korona élő jogi személy, amely valójában az országot (*regnum*) és a rajta élő népeket jelenti, akik a Szent Korona tagjai (*membra Sacrae Coronae Regni Hungariae*). A középkorban a nemesség, az újkorban rajtuk kívül a szabad királyi városi polgárság, 1848 óta minden itt élő ember jelenti a Szent Korona tagjait. Magyarország szuverenitását, közjogi létét jelentő kitétel, hogy Magyarország törvényes királya csak az lehet, akit a Szent Koronával az esztergomi érsek koronáz meg. E liturgikus szertartás 1543 előtt Székesfehérvárott zajlott, a kora újkorban pedig Pozsonyban, majd a 19. századtól Budán.

A Magyar Királyság, benne Erdély területén – az ismert történelmi körülmények, például az ország három részre szakadása és a török hódoltság utáni újjáépítés miatt – a színjátszás világát a középiskolák jelentették. Katolikus és protestáns kollégiumok nézőserege több mint tízezer, elsősorban latin, magyar és német nyelvű színi előadást láthatott az 1561 és 1772 közötti időszakban. A legtöbbször történeti, vallási (misztériumjátékok) és mitológiai tárgyú iskoladráma a funkcionális színház szöveggöngyöve. Az előadásokkal elsősorban nem gyönyörködtettek, hanem neveltek és tanítottak, mert az előadások nem kellékei és nemcsak kiegészítő elemei, hanem szerves részei voltak a közép- és néhány esetben a felsőfokú oktatásnak. Az előadások szövege, azok megtanulása, elemző próbája és bemutatása volt maga a történeti, vallási, mitológiai, nyelvészeti és filozófiai tananyag a középiskolákban, ezáltal maga a drámaíró tanár műve vált tankönyvvé a tizenéves diákok színjátszó előadásában. A tan-drámaanyag gyakran kapcsolódott történelmi emléknaphoz vagy az adott kollégium mecénásához. Elsősorban a történelmi témák színpadra állítása jellegzetesen *patrióta színbázzá* emelte

¹ Kedves Ottó! Hálával gondolok a Veled való gazdag beszélgetésekre Kiss Tamás közös barátunknál a Győri Egyházmegyei Kincstárban, vagy a 2003. októberi írországi utazásunkon a Könnyező Szűzanya kegyképének előképeit és szülőföldjét keresve. Történeti és mai orszáfgöngyöl, s ezzel összefüggésben a nemzettudat változása minden esetben szóba került találkozásainkon. Közös gondolkodásunk jegyében írok Születésnapodon tisztelettel a barokk kor iskolájának koronázási színdarabjairól. További történeti és irodalmi elmélkedéseket, nyitott szívű és értelmes tanítványokat, igazi értelmiségi létet kívánok Neked egészségben és örömben! Isten éltesen sokáig!

² A dolgozat tartalma *Historische Schauspiele über die Stephanskronen zum Anlass der Königs-kronungen (Pressburg/ Bratislava, 1688; Tyrnau, 1712)* címmel elhangzott németül az *Elmélet és gyakorlat a 17–19. század színpadán (Források, hatások, latin és anyanyelvi szövegek, utak a hivatásos színjátszás felé)* – *Theory and Practice in 17th–19th Century Theatre (Sources, influences, texts in Latin and in the vernacular, ways towards professional stage)* című nemzetközi tudományos konferencián Egerben, az Eszterházy Károly Egyetemen 2018. szeptember 6-án. Az itt kissé bővítve közölt dolgozat német nyelvű változata a konferencia tanulmánykötetében látott napvilágot MEDGYESY 2019a.

a diákelőadásokat. Megfelelő stilisztikai formában megszólaló tartalmat adott a színjátszó diákok és a nézők ország- és nemzetudatának (vö. Hungarus-patriotizmus az 1800 előtti Magyar Királyság területén), valamint felekezeti identitásának.³

Dolgozatomban két, a Szent Koronához és a pozsonyi királykoronázáshoz kötődő jezsuita iskolai színdarabot szeretnék bemutatni.

KORONÁZÁSI ELŐADÁS SZENT ISTVÁN KIRÁLYRÓL (Pozsony, 1688) A BEMUTATÓ TÖRTÉNELMI KÖRÜLMÉNYEI

A szertartás előtt nagykorúsított, kilenc esztendő Habsburg I. Józsefet Pozsony szabad királyi város falai között, a Szent Márton-templomban koronázta Magyarország királyává Széchényi György esztergomi érsek és Esterházy Pál nádor 1687. december 9-én.⁴ A koronázás kapcsán két iskolai színjátékról tudunk, amelynek főhőse és példaképe Szent István király.⁵

Az elsőt 1688. február 16-án látta *Aurea regni Hungariae saecula cum novo Rege Renata* címmel az ékesen feldíszített pozsonyi Szent Salvator jezsuita templomban összesereglett ünneplő gyülekezet. Az előadás Szent István királyról és arany századáról szólt. Az előadáson a teljes császári-királyi udvartartás jelen volt. A Habsburg uralkodócsalád – tetszése jeléül – a pozsonyi jezsuita kollégiumnak ajándékozott egy háromszorosan változtatható díszletgarnitúrát. Ezzel a díszlettel, „mindeddig még soha nem látott pompával” mutatták be 1688. szeptember 21-én az alábbiakban tárgyalandó, valójában második Szent István-dramát.⁶

E második előadás I. József trónra lépésével kapcsolatban jó egy esztendővel azután hangzott el, hogy a Szent Liga csapatai 1686. szeptember 2-án visszafoglalták Buda várát a mohamedán vallású Oszmán Birodalom megszállása alól. A pozsonyi jezsuita gimnázium diákjai az 1687. december 9-én lezajlott koronázás utáni egy esztendőn belül (*primo Coronationis Anno*) mutatták be a *Filius viva imago Paternae Pietatis et Glorae. Dominus Stephanus Ungariae Rex piissimi et gloriosissimi parentis Geysae* című színdarabot. Az előadást tanévzáró alkalmából, 1688. szeptember 21-én látta Pozsony közönsége.⁷ E játék szöveggönyve – jelenlegi ismereteink szerint – nem

³ A történeti tárgyú iskolai színjátékokról szóló hazai monográfiák VARGA-PINTÉR 2000., PINTÉR 2019.

⁴ Habsburg I. József koronázásának és politikai körülményeinek leírása BARTONIEK 1989, 151–153. I. József koronázásáról korabeli metszetet közöl PÁLFFY 2017, 19.

⁵ Szent István király, kinek neve (Stephanus/Sztephanos) a győzelmi koszorú, korona görög nevéből származik, kedvelt szereplője volt a barokk iskolai színházaknak. Pintér Márta Zsuzsanna kutatásai szerint a hazai, barokk történeti színdarabok közül minden tizedik az államalapítóról szólt, 1587-től 1776-ig folyamatosan a róla szóló előadások. Ez összesen harminchét bemutatót jelent a 17–18. században. A legismertebb, latin–magyar nyelvű, háromfelvonásos Szent István-iskoladramát Jantso Ferenc rendezésében, *Szent István, a magyarok királya* címmel a háromszéki, Kézdivásárhely melletti Kanta minorita gimnáziumában mutatták be 1776. június 2-án, Szentháromság vasárnapján. Kilián István kiadásában olvasható MINORITA 1989, 785–824, Nr. 17. A magyarországi, 17–18. századi Szent István-dramákról áttekintő elemzést ad PINTÉR 2006, 189–200., továbbá VARGA-PINTÉR 2000, 61–70., MEDGYESY 2019b, 92–104.

⁶ STAUD 2000, 217.

⁷ A latin nyelvű színdarab szöveggönyve és drámaprogramja – eddigi kutatásaink szerint – nem maradt fenn. A Bécsben (LAW Cod. 12085, 1688. 42r) és a Rómában (LAR Cod. Austr. 148, 1688. 95v) őrzött jezsuita *Litterae Annuae* vonatkozó adatait kiadta STAUD 1984, 378–379. A *Litterae Annuae* a *Sanctus Stephanus Hungariae rex, piissimi et gloriosissimi parentis Geysae filius triumphans* címet adta az előadásnak.

F I L I V S
VIVA IMAGO
Paternae Pietatis, & Gloriae.
ID EST
D. STEPHANUS
UNGARIAE REX,
PIISSIMI ET GLORIOSISSIMI PARENTIS
GEISÆ.
*Sancta propaganda Religionis Christianae studia profecuturus,
Sub ipsis Regni primordiis in aetate adhuc tenera, ejectis ex tota Ungaria
Christiani Nominis Hostibus
Clarissimâ Victoriâ Triumphans.*
Dicatus
SERENISSIMO REGI VNGARIAE
JOSEPHO I.
AVGVSTISSIMARVM CÆSAREARVM REGIA-
RVMQUE MAJESTATVM
LEOPOLDI I.
ET
ELEONORÆ,
Pietatis non minus & Regnorum, quam Victoriarum,
in tenera itidem ætate per eandem Ungariam
HÆREDI GLORIOSISSIMO.
Dum Regiâ munificentia bene meritis de re literaria, primo Coronationis
Anno, in Regia Urbe Posonii Præmia largiretur.
In Scenam datus
A Gymnasio Posonienfi Societatis JESU.
Mense Septembri, Die 21.
ANNO QVo Vngaria Inter gloriofas VICTORIAS otto-Mannæ
tyrannIDI eXTORTA fVIT.
Mufices Compositore D. Ferd. Tobia Richter, Sac. Cæs. Majest. Cam. & Aula Organista.
Tyrnaviæ Typis Academicis, per Joannem Christophorum Beck.

maradt fenn. Csupán a Nagyszombatban, az akadémiai nyomdánál Joannes Christophorus Beck által kiadott, 8 oldalas színlapját őrzi Budapesten a Magyar Piarista Központi Könyvtár és Levéltár.⁸ (143. oldal)

A darab címe az első magyar királyt, Szent Istvánt mint atyja, Géza kegyességének és dicsőségének élő képmását mutatja be, aki a maga korában egész Magyarország területén legyőzte a fiatal kereszténység ellenségeit. E történeti játék 999-ben játszódik. A pogány Koppány legyőzését mutatja be, és Szent István hitét és kegyességét állítja példaként a diákok és a nézők elé.⁹ Az előadást Habsburg I. Józsefnek és szüleinek, Habsburg I. Lipót (1657–1705) császár-királynak és feleségének, Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdaléna Terézia (1655–1720) királynénak ajánlották a pozsonyi jezsuita kollégium tanárai. A színlap *Argumentuma* párhuzamot von az Árpád-kori történelmi helyzettel, a törökök feletti új győzelmeket is megemlíti.¹⁰ A darab címének megjegyzése – *per eandem Ungariam Hæredi Gloriosissimo* – utal a Pozsonyban 1687. október 18-án megnyitott országgyűlésre, amely november 7-én fogadta el a Habsburgok osztrák ágának fiúágon öröklődő magyar királyságát (1687. évi 2. törvénycikk). A törvényt I. Lipót – a drámaelőadás esztendejének elején – 1688. január 25-én szentesítette. Ez biztosította a Habsburgok osztrák ágának fiúágon öröklődő magyar királyságát. Ez azt jelentette, hogy a szabad királyválasztás joga csak akkor szállt volna vissza a magyar nemzetre, ha I. Lipót fiainak, Józsefnek és Károlynak fiú utódai kihalnak. Ezzel Magyarország a Habsburgok örökös királyságai közé került, de nem örökös tartományként, hanem különálló országgént. Ezt a különállást a Szent Korona létezése, a bevezetésben említett eszmerendszere és az azzal való külön megkoronázás szokása biztosította.¹¹ A Szent István-előadás *periochájának* drámaprogramjának, színlapjának címlapja egy mondattal utal a törökök elleni, aktuális győztes harcokra is, amely kronosztichon alkalmazásával magában rejtje a bemutató évszámát is: „*Anno qVo VngarIa Inter gLorIosas VICtorIas otto-Mannæ tyrannIDI eXtorta fVIIt*”.¹² E dráma, annak ellenére, hogy a szertartás után eltelt több mint 9 hónap, beleillik a koronázási reprezentációba. Ugyanis az I. József trónra lépése után kiadott érmek szövegén a győzelmes törökellenes hadjáratok, a visszafoglalt Magyarország és (ennek fejében) az örökös magyar királyság megszerzése szerepeltek. 13 Štefánia Poláková a törökök fölött Bécsnél, 1683. szeptember 12-én aratott győzelem

⁸ FILIVS VIVA IMAGO 1688.

⁹ Szent István életéről szóló összefoglalás, benne a Koppánnyal való konfliktus elemzése GYÖRFFY 1977, 110–121. Legújabb tanulmánykötet a magyar államalapítóról és tiszteletéről SZENT ISTVÁN 2013. Gyakorlati céllal kiadott énekgyűjtemény historikus-epikus népekekkel és CD-melléklettel SZENT ISTVÁN ÉNEKEK 2014.

¹⁰ „*Aurea Regni saecula in Coronato nuper Serenissimi Rege Ungariae Josepho I. sub schemate Domini Stephani e' Theatro vaticinabamur, nunc eventus ipse in liberatis illico post Coronationem a' jugo Turcico celeberrimis per Ungariam Urbibus tam claras nobis Pietatis et Glorie Parallellas in eodem Divo Stephano ceu digito demonstrat, ut nefas censeamus alio, quam quod damus Argumento Serenissimis Laureis, ad ipsium Regni exordium de Ottomanico relatis boste, applaudentes in Scenis Musas occupare.*” FILIVS VIVA IMAGO 1688, 2.

¹¹ Többek között erről szól tanulmányunk 2. fejezetében ismertetett *Corona Regni Ungariae Admirabilis* című nagyszombati jezsuita dramatikussorozat, amelyet Habsburg III. Károly koronázása alkalmából 1712-ben vittek színre.

¹² FILIVS VIVUS IMAGO 1688, 1.

¹³ SOLTÉSZ–TÓTH 2017, 80. Bővebben SOLTÉSZ–TÓTH–PÁLFFY 2016.

5. évfordulójához köti az előadást. Ezt helyesbítenünk kell, mert a bécsi diadalról sem a színlap, sem a *Litterae Annuae* bejegyzése nem tesz említést, hanem – az ímént idézett mondatban – a Magyarországon történt dicsőséges hadi eseményekre olvasható utalás.¹⁴

A POZSONYI ELŐADÁS JELLEGZETESSÉGEI ÉS ZENÉJÉNEK SZERZŐJE

A pozsonyi jezsuita kollégium rektora, házi hitszónoka (*exhortator domesticus*) és a helybéli Agonia Christi Társulat prézese ebben az esztendőben (1685. november 8-tól kormányozva) P. Martinus Czeles volt, de nincsen adatunk arra nézvést, hogy lett volna köze az előadáshoz.¹⁵ A színdarab szövegének írója ismeretlen, a zeneszerző nevét viszont feltűnteti a *periocha*: Ferdinand Tobias Richter bécsi császári-királyi udvari komponistáról és orgonistáról van szó. Gupcsó Ágnes a 2000. évi egrai drámatörténeti konferencián ismertette öt kiváló korabeli zeneszerző pályáját, köztük Richtert. Ferdinand Tobias Richtert 1651. július 22-én keresztelték meg Würzburgban. Zenesz és hercegi-udvari környezetben nevelkedett. Az ausztriai Heiligenkreuz ciszterci monostorában 1676-ban orgonistaként és az énekes fiúk prefektusaként kezdte pályáját, ahol már színházi előadásokhoz komponált zenét. 1679-től Rómában tanult. Habsburg I. Lipót udvarába az 1683-as török támadás előtti napokban került a császári-királyi udvari kamarazeneszi és orgonista tisztség ellátására. Johann Heirich Schmelzer halála (1680) után ő volt az első német anyanyelvű zeneszerző, akinek művei abban az időben folyamatosan a Wiener Hofkapelle műsorán szerepeltek. Neve a pozsonyi, a bécsi és a linzi jezsuita iskoladráma-színlapokon is zeneszerzőként olvasható. Fő művei között megemlítendő Heirich Juncker SJ (1634–1697) szövegkönyvével az *Altera Betlehem sive Domus Panis* című úrnapi allegorikus játék 1684-ből, amely egyben a *Pietas Austriaca* szellemében írt Habsburg-allegória is. Linzben, a körmenetben vonuló császári-királyi pár jelenlétében mutatták be. Ferdinand Tobias Richter művei között tartjuk számon az *L' Istro Ossequioso* és a *Le Promesse de gloria Dei* operákat is. Richter a 17. század második felének egyik legjelentősebb zenesz-egyéniségeként, Johann Joseph Fux és Antonio Caldara előfutáraként Bécsben hunyt el 1711. november 3-án.¹⁶ Staud Géza a színlapra utalva azt állítja, hogy a pozsonyi, 1688. szeptember 21-én bemutatott Szent István-játék nem a megszokott iskoladráma volt, hanem Ferdinand Tobias Richter által komponált sokszereplős opera. Ez nem egyszeri eset, hiszen Richternek további öt, a jezsuiták számára komponált operája, több oratóriuma és egy drámai kantátája ismert.¹⁷ Véleményem szerint, a darab *periochájának* és a korabeli színi hagyományok ismeretében, a felvonások közötti kórusbetétekről, valamint a *Prologusról* és az *Epilogusról* állítható biztosan, hogy énekelték a pozsonyi

¹⁴ POLÁKOVÁ 1997, 73.

¹⁵ LUKÁCS 1990, 210.

¹⁶ Waltraute Kramer *Die Musik im Wiener Jesuitendrama von 1677 bis 1767* (KRAMER 1965) című doktori értekezése alapján elemzi Ferdinand Tobias Richter életét és kompozícióinak sajátosságait: GUPCSÓ 2003, 204–211. Richter *Altera Betlehem* című darabját latinul és németül, életrajzi vázlattal együtt bemutatja PINSKER. Rövid életrajzi vázlat olvasható MUSIK LEXIKON 1975, 480. Ferdinand Tobias Richter nevét tárgyalta színdarabunk zeneszerzőjeként megemlíti KAČIČ 2000., KAČIČ 2014.

¹⁷ STAUD 1997, 324.

előadáson. Ezeknek a jeleneteknek a szereplői olvashatók a *Nomina Actorum*-ban, a *Chori Musici* tagjaiként: Turnus, Mars, Apollo, Juno, Hercules et Ascanius, Venus et Sapientia és Fortuna.¹⁸

A pozsonyi Szent István-dráma három felvonásban mutatta be cselekményét.¹⁹ Felvonás-onként 7-8-6 jelenetet látott a nagyrédmű közönség. Az előadást *Prologus* nyitotta meg, a felvonások között *Chorus* énekelt és *Epilogus* zárta a bemutatót. A *Nomina Actorum* szerint az előadást 44 megnevezett szereplő, 7 kórusbeli énekes és számos további diákszínjátész (például a keresztények és a kereszténység ellenségeinek hada, előljárók, a hadifoglyok vezetői és a kémek)²⁰ jelenítették meg. A nagyszámú szereplőt a pozsonyi jezsuita gimnázium minden osztálya (parvista, principista, grammata, syntaxista, poetista és rhetorista) adta. Mellettük a pozsonyi Emericanum papnövendékei (*alumni*)²¹ is színre léptek. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia több nép közös pátriája volt. Ezt igazolja vizsgált előadásunk is, hiszen a megnevezett szereplők között *Ungarus* (a magyar Szent Korona tagja), *Austriacus* (ausztriai), *Pannonicus* (minden bizonnyal magyarországi kötődést jelölt), *Holicisensis*, *Croatus* (horvát), *Styrus* (stájer), *Moravus* (morva) és *Bavarus* (cseh) megjelölést olvashatunk. Az előadáson színre lépett a Pozsony és Nagyszombat környéki főnemesi ifjúság egy része: Zichy Péter gróf alakította Szent Istvánt, Zichy László gróf a legfelségesebb királyi támogatót (*Genius Serenissimi Regis Mecenate*), Mednyánszky Pál játszotta III. Ottó német-római császárt és szempci Szenczy Mátyás előadásában látták a színpadon Koppány egyik hadvezérét, Volmajust. Az Esztergomi Érsekség *Genius*-át alakítva a principista (kezdő) osztály tagjaként monyorókeréki gróf Erdődy László Ádám (1679–1736) lépett színre, aki 1706-tól haláláig a nyitrai püspöki széket töltötte be. A barokk korszak jeles költője, a szigetközi Hédervárott született várkonyi báró Amade Antal (1676–1737)²² parvista, azaz első osztályos tanulóként a Pécsi Püspökség *Genius*-át játszotta.²³ A Nyugat-Felföld késő középkori, előkelő családjának, a Korlátköviéknél – leányágon, nevét éppen 1688-ban kelt királyi engedéllyel viselve – volt tagja *Georgius Korlatkőy de Labs, praenobilis Ungarus Krasznensis*, aki a parvista osztály tanulójaként a Győri Püspökség *Genius*-át (*Genius Episcopatus Jaurimensis*) jelenítette meg a színdarabban.

A színlap *Argumentuma* szerint a színjáték forrását Antonio Bonfini *Rerum Hungaricarum Decades* című írása 2. tizedének 1. könyve²⁴ jelentette. A másik megjelölt forrás a kőszegi születésű Inchofer Menyhért (1584/1585–1648) tudós jezsuita történetíró *Annales Ecclesiastici Regni Hungariae* című munkája. Ennek kiindulási pontja az volt, hogy senki sem adott annyi szentet

az egyháznak, mint a magyar Árpád-ház, és a vitéz magyarság nélkül Európa már elpusztult volna. Kéziratos művének csak az első kötete látott nyomtatásban napvilágot, amelyben az 1059-es esztendőig mutatja be hazánk történetét, benne tehát e színjátékban részletezett 999-es esztendő eseményei is megtalálhatók.²⁵ A Hartvik-legenda²⁶ és Thuróczy János *Chronica Hungarorum* (Augsburg, 1488) című műve teszi teljessé a források felsorolását.

A DRÁMA CSELEKMÉNYE ÉS ALLEGÓRIÁI

Az *Argumentum* utal a Szent István születését megelőző – a Hartvik-féle legendában megírt – égi jelekre: atyjának, Gézának angyal, anyjának pedig Szent István protomártír jelent meg és elmondta: gyermekük egész Hungáriát a keresztény hitre téríti. De Szent István kereszténysége ellen belső ellenség támadt, feldúlt bizonyos országrészeket, és az új uralkodó a keresztény fejedelmekhez fordult. *Huntes* (Hont) és *Pazmanus* (Pázmány) nemzetsége a Garam folyó partján karddal öveztek fel István fejedelmet, majd *Wencellinus* (Vencellin) állt az ifjú államfő mellé, akit a II. felvonásban István saját serege fővezérévé nevezett ki. A király imádsága után összecsaptak és Koppányt lefejezték. Az első felvonásban az erdélyi Gyula meghódolását is előadták a pozsonyi diákok. Koppány közben szövetségeseket gyűjt, a bolgár cár és a bizánci császár, Constantinus²⁷ követségét fogadja. A színlap által megadott egyik történelmi forrás (Hartvik-legenda, Thuróczy, Bonfini, Inchofer) sem ír Koppánynak a bolgárokkal és a bizánciakkal való kapcsolatáról.

Még az első felvonásban láthatta a pozsonyi közönség István és bajor Gizella házasságát, továbbá azt, hogy *Celius* személyében II. Szilveszter pápa (999–1003), *Ansaldus* személyében III. Ottó német-római császár, *Tyrander* alakjában Henrik bajor herceg, *Ochius* személyében pedig Miesko (a drámabeli *Miecslaw*) lengyel király küldött követet István nagyfejedelemhez. István korholja a küldötteket, mert a hadseregük létszámában bíztak, nem elsősorban Isten segítségével. A hitetlenek ellen küzdő sereg vezetését Wencellinusra bízta. A szentség hírében álló Asztrik apátnak, abban az időben kalocsai érseknek, aki az esztergomi érsekséget is adminisztrálta, az Istvánért mondott fohászok közepette látomása volt. A főpap látott egy pogány oltárt ledőlni, és helyükön tíz püspökséget megalapítani. A második felvonás szerint a jósok vezetője táncosok kíséretében lépett elő. Szent István lelki tusáját az okozta, hogy féltette a még gyenge keresztény hitet Magyarországon, amelynek elterjedéséért ő sokat fáradozott. Tudta, hogy az ország nem fogja elfogadni azt a kereszténységet, amelyhez vér tapad. S ekkor Isten Anyjához könyörgött, és Magyarok Nagyasszonyának nevét (*Magna Ungariae Domina*) táblára írta. István tanácsot tartott, és Wencellinus vezetésével a Garam mentén állította fel tábort.

A barokk darab egyik jellegzetessége a poézis, a költői beszély. A táborban zendülés tört ki Cassupius királyi vezérhez kötődően. Wencellinus megbüntette a zavart keltőket. Majd elbocsátotta az ellenséges tábor ruhájába öltözött férfiakat, miközben kikémlelte Koppány tábort. A II. felvonás VII. jelenetében Szent István a táborba érkezett, és elmondta katonáinak, hogy

²⁵ ANNALES 1644. Inchofer Menyhért életéről bőséges bibliográfiával KULCSÁR 2005, 286–289.

²⁶ CHARTUITIUS 1983, 34–53.

²⁷ Biborbanszületett (VII.) Konstantin (905–959) egyeduralkodóként 945 és 959 között vezette a Bizánci Birodalmat. Koppány működése idején a Makedón-dinasztiából II. Baszileiosz császár (976–1025) irányította Bizánc életét.

¹⁸ FILIVS VIVA IMAGO 1688, 8.

¹⁹ A dráma lényegét összefoglalja és utal más, a Koppány elleni harcot bemutató színdarabra is VARGA–PINTÉR 2000, 66–68.

²⁰ „Hic accedunt Christiani a Gentilibus in odium Fidei caesi, Tribuni, Decuriones captivi et Exploratoris.” FILIVS VIVA IMAGO 1688, 8.

²¹ Az Emericanumot, azaz a Szent Imre-kollégiumot Lósy Imre esztergomi érsek alapította 1642-ben. Az esztergomi egyházmegye kispapjai itt tanultak 1918-ig. Az intézmény a pozsonyi Szent Márton-prépostság gondozásában működött. MKL 1997, 91.

²² Életéről KOMLOVSZKI 1994, 32., VÉGH 1993, 206.

²³ Források híján nem bizonyítható, hogy a diákkori előadás hatással volt-e Amade Antalnak a Szent István életéről írt, *Geyza nagy Herceggének*... kezdetű, 62 versszakból álló históriás költeményére. Közzétette AMADE 1937, 111–120.

²⁴ BONFINI 1995, 232–266. A dráma cselekményének forrása (Koppány legyőzése és a koronaküldés története) a 243–248. oldalon olvasható.

keresztény fejedelem táborában Isten ügyéért küzdenek, majd ünnepélyesen magukra öltötték megszentelt kardjaikat.

A 3. felvonás 3. jelenetében látta a közönség István és Koppány csatáját, melynek végén Wencellinus lefejezi a legyőzött lázadó Koppányt Szent István seregével együtt őszintén könyörögve hálát adott Istennek, Szent Mártonnak és Szent Györgynek a diadalért, majd megerősítette a bazilika építésére tett fogadalmát, ahol Krisztus tanítását majd hirdetik, és ezáltal egész Hungaria kereszténnyé válhat.

A 6. jelenetben az ország vezetői megünnepelték Istvánnal a győzelmet. István a vezéri köpönyege alól egy feszületet húzott elő, és nem önmagának tulajdonította a győzelmet, hanem az egész hadsereg erős hangon Istennek énekelve adott hálát (*per omnes Legiones, Exercituum DEO letis vocibus ingratitudinem honor et gloria*).²⁸

Összességében elmondható, hogy a magyar államalapítás kori politikai és felekezeti helyzet szépen kirajzolódik a dráma első actusának cselekményéből. Az egyébként bizánci, tehát görög rítusban megkeresztelt Koppány keleti és déli szövetségeseket keresett, ezért *Ximones* (Bizánc) és *Murinthas* (Bulgaria) személyében az ő követeket fogadta. A nyugati, latin rítusban a Szent Adalbert által megkeresztelt Vajk–István pedig nyugat és Róma felé orientálódott.²⁹ Viszont nem találunk adatot Koppány vezéreinek neveire az elbeszélő történeti forrásokban, de a színlap sorolja őket: *Volmajus, Belino, Astrasindus, Harsantes, Kalmantor, Zaloccus, Tarbio és Rausanas*. Ugyanígy a barokk színjátszás, poézis és részben kegyesség sajátságai közé tartoznak a következő motívumok: megjósolják a győzelmet és Szent Asztrik apát látomásában a leendő egyházmegyék *Geniusai* lépnek színpadra; továbbá zendülés tör ki a táborban, amit békével rendeznek; valamint István, a szent fejedelem nem ont vért a csatamezőn, hanem a sebesülteket kötözi; a végén a kardja helyett feszülettel ad hálát a győzelemért.

A kor szokásainak megfelelően a *Prologus*, a *Chorus*-tétel és az *Epilogus* énekelve hangzott el allegorikus figurák fellépésével³⁰ és a konkrét cselekményeken túl mitológiai előképekkel, univerzális időben³¹ fogalmazta meg az előadás jelentését, aktualitását és morális mondanivalóját. A *Chorus Primus* és a *Chorus Secundus* keretében Turnus, Mars, Apollo és Fortuna lépett színre. Azonos szereplő játszotta a következő ókori isteneket és allegóriákat: Juno és Pallas, Hercules és Ascanius, Venus és Sapientia. A *Prologus* cselekménye ókori görög mitológikus előképet nyújt az aktuális politikai és katonai körülményekhez. Ugyanis Hercules, Juppiter és Alemana fia Diana erdeiben egy ciprusfából kifaragta Magyarország szabad királyi városainak keresztjeit, és átadta az újonnan megkoronázott Habsburg I. Józsefnek, aki az *Ottomannok* (oszmán törökök) zsarnokságából kiragadta a Magyar Királyságot (*celeberrimis Ungariae Urbibus, post Coronationem Serenissimi Josephi Ottomanniae Tyrannidi extortis vertuntur*). Végül mindnyájan a Győzelem Oltárához (*ad Aram Gloriam*) vonulnak Hercules

²⁸ FILIVS VIVA IMAGO 1688, 7.

²⁹ A pozsonyi előadás mintáját a bécsi jezsuita kollégiumban, 1626-ban ismeretlen szerző tollából bemutatott, három felvonásos *Der Heilige Stephanus erster Apostolischer König in Ungarn* című dráma jelentette. A bécsi előadást elemzi és a pozsonyi színdarabbal összeveti KNAPP 2010, 106–121.

³⁰ E témáról részletesebben DEMETER 2011, 30–43.

³¹ Bővebben: BÉCSY 1997, 170–175.

irányításával. A jelenet valójában Ausztria és a császári-királyi dinasztia győzelmi bevonulását jelentette. A jelenet az örökös tartományok területén e korban előadott Habsburg-allegóriákkal állítható párhuzamba.³²

A *Chorus Primus* éneke Ascanius és atyja, Aeneas történetét idézi Vergilius eposzából. Ascanius mindenben hordozta apja, Aeneas vonásait: szeme, keze és szája tekintetében különösen. Aeneas vele menekült el az égő Trójából, miközben Ascanius felcseperedett. A jósok azt mondták, hogy Ascanius az új hazában hosszan, szerencsésen és 38 esztendőn keresztül fog uralkodni, miután Turnust, a rutulusok királyát legyőzi. Az ismeretlen drámaíró az ókori görög mitológia Aeneas–Ascanius viszonyában találta meg a Géza–Szent István-előképet. Ugyanis István – Ascaniushoz hasonlóan – több dologban követte atyját; legyőzte ellenségét, Koppányt, és 38 esztendőn át uralkodott (1000 karácsonya és 1038. augusztus 15-e között). Újabb megfeleltetést jelent, hogy éppen a *Chorus Primus* előtti jelenetben (Actus I. Scena VII.) lépett színre egy jóslás, azaz Asztrik apát látomásában a megalapításra váró 10 püspökség allegóriája.³³

A *Chorus Secundus* a Cassupius-epizód után és Koppány legyőzése előtt énekel. Ez az előkép a 17. század viszonyaira utal. Amikor a *Pietas Austriaca*, azaz a Habsburg-dinasztia és Ausztria katolikus vallási gyakorlata, kegyessége (*devotio*) ellen idegen vallások harcoltak, akkor a kereszténység megküzdött velük, és győztesen került ki a gigászi csatából. A végén a Szirének örvendtek a győzelemnek.³⁴

Az *Epilogus* cselekménye az előadást követő díjazást, a katonai (Mars) és a tudós (Pallas) erényeket állítja párhuzamba. Az *Epilogus* szerint Mars és Pallas a Királyi Fenség Mecénásának (*Serenissimi Regis Meconatis*) ajándékát kapta, amely kölcsönös szereteten alapul. Mars aranyozott kardot kapott, Pallast aranyozott nád íróvesszővel tüntették ki, hogy az ország lelkületét és szellemiségét gyarapítsák. A kardot és az íróvesszőt elválaszthatatlan kapcsolattal összekötötték. Amor ezt látva odavisz egy arany bilincset, majd Marsot és Pallast magával viszi a Királyi Fenség Mecénása Szelleméhez, aki éppen perlekedések között virraszt. Amor ezt a perlekedést megszünteti. A szereplők egy részről megünneplik a diadalmas Mars seregét, más részről pedig a Múzsákat köszöntik a megjutalmazott diákok. A tudományt és művészetet jelképező Pallas szobra (*Palladium*) láthatóvá válik, és mindenki részéről helyreáll az egyetértés. Amornak ez tetszik, majd pedig Augustus kardjával és tollával együtt elhelyezik Juppiter hadijelvényét a császári-királyi trónnál.

Az 1688-as belpolitikai eseményekkel kapcsolatban megemlíthető, hogy a lőcsei jezsuita gimnázium színpadán a premontrei Meiners Casimirus lőcsei plébános tiszteletére előadott *Hungaria virtute Martis Austriae suae Vindicata Libertati et Josepho primo Regi svo*

³² FILIVS VIVA IMAGO 1688, 2. A 17. századi Habsburg-allegóriákat, köztük a császári házat dicsőítő passauai jezsuita iskolai színjátékokat elemzi: KRUMP 2000., KRUMP 2003. További példák HADAMOWSKY 1991.

³³ Nincs köze ehhez az iskoladramához, de érdemes megemlíteni, hogy néhány korabeli Habsburg-panegyricos a *pietas Austriaca* és a *pietas Aeneas* jegyében a dinasztia Aeneastól és a trójaiaktól származtatta, tovább írva Vergilius eposzát. Bővebben KRUMP 2000, 62–63.

³⁴ A törökök elleni küzdelem és Magyarország felszabadítása (1683–1699) kapcsán hasonló drámákról a nemzetsors toposzainak összefüggésrendszerében értekeznek BITSKEY 2005, 13–33., BITSKEY 2006., KNAPP–TÜSKÉS 2009, 334–335. (Függelékben több Szent István-utalással *A magyar történelmi tárgyú német jezsuita drámák témáinak megoszlása forrástípusok szerint* KNAPP–TÜSKÉS 200, 409–428.)

ivre volentibusque proceribus haereditaria című, négyfelvonásos, allegorikus darab apropóját 1688 júniusában szintén a törökellenes harc, továbbá I. József megkoronázása és az örökösödési törvény adta.³⁵

HABSBURG III. KÁROLY KORONÁZÁSÁNAK (1712) SZÍNDARABJAI

Elsősorban a Szent Koronáról, annak eszmei jelentőségéről, továbbá Magyarország királyairól, különösen Szent Istvánról és a frissen megkoronázott Habsburg III. Károlyról szól. A *Corona Regni Ungariae admirabilis* című elogium-gyűjtemény.³⁶ Az 54 oldalt számláló, latin nyelvű költemény Nagyszombatban látott napvilágot III. Károly 1712. május 22-én történt pozsonyi koronázása kapcsán.³⁷ Másodszor húsz esztendővel később ugyancsak Nagyszombatban jelent meg Révay Péter (1568–1622) koronaőr *De Sacrae Coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna brevis commentarius ad nostra usque tempora continuatus* című művének új kiadásával együtt.³⁸

A dicsőítő hangú latin költemény 7 elogiumból áll, és minden egyes elogium után egy III. Károlyt köszöntő vers (*Ode*) olvasható. A darab címében az *exhibita* (előadott) kifejezés bizonyítja a színpadi előadás, vagy legalábbis a szóbeli elhangzás tényét amellelt, hogy sem szerep-, sem szereplőnév, sem bármiféle scenikai utalás nem olvasható a szöveggönyvben. Az előadás színlapja nem maradt fenn. Valószínűleg minden egyes elogiumot és ódát más-más diák mondott el fennhangon a nagyszombati jezsuita kollégiumban. A terjedelmes költemény szerzője Fitter Ádám (1679–1741) jezsuita szerzetes, paptanár,³⁹ szónok, aki Nagyszombatban a középso osztályok kongregációjának prézeseként is tanított.⁴⁰

³⁵ HUNGARIA VIRTUTE 1688.

³⁶ CORONA REGNI 1712. Adatait lásd STAUD 1984, 131. A két alapvető jezsuita iskoladrama-monográfia JUHAROS 1933., TAKÁCS 1937., nem ismeri e dramatikus elogiium-sorozatot.

³⁷ A kiadás éve nem a címlapról és az ott található kolofonból, hanem a költemény záró mondatának kronosztichonjából derül ki: CaroLo SeXto CæsariI/ HIspanIæ aC HVngarIæ RegI tertIo/ CoLLegIVM TIrnaVIense SoCIetatIs IesV/ eX Voto sVo. CORONA REGNI 1712, 54.

³⁸ A habsburgiánus elogiium-sorozat az eredeti, 1613-ban megjelent Révay-műben, nyilvánvalóan nem szerepelt. Bővebben TÓTH 2013, 324–325. Sommervogel az 1732-es kiadást idézi SOMMERVOGEL 1892, 761–762.

³⁹ Fitter Ádám 1679. február 8-án Hrusso (Nyitra vm.) községben született, régi evangélikus nemesi család sarjaként. Nagyszombatban a jezsuita gimnázium poétai osztályának tanulója volt, amikor 1696. október 28-án áttért a katolikus vallásra. Ettől kezdve 1698-ig Bécsben töltötte jezsuita noviciátusi időszakát. 1698–1699-ben Trencsénben a parvista és a principista osztály tanáraként dolgozott, majd két esztendőn keresztül filozófiai tanulmányokat folytatott. 1702–1703-ban Nagyszombatban a principista, a következő tanévben a grammata osztályt oktatta. 1704-től 1707. február 15-ig Eperjesen a retorista és a poétista osztályt tanította. Ekkor II. Rákóczi Ferenc fejedelem katonái száműzték a városból. Ezalatt végezte el a teológiát, majd Nagyszombatban a retorika tanáraként oktatott. Ekkor írta a Szent Koronáról dolgozatomban tárgyalt költeményét. Ezek után Bécsben, a Pázmáneumban, majd Pécsen tanított. 1728-ban Kolozsvárott a jezsuita kollégium rektori tisztségét töltötte be, ahol előkészítette 400 görög keleti pap unióját, akik Fittert a püspököknek akarták megválasztani. A tudós jezsuitát Kolozsvárról Kassára helyezték rektornak, majd 1733 és 1736 között ugyanezen beosztásban újra Nagyszombatban dolgozott. A korabeli esztergomi érseki székvárosban 1738 és 1741 között a Boldogságos Szűz Máriáról elnevezett szeminárium régensi beosztását látta el. Nagyszombat mellett Szentgyörgyön (Pozsony vm.) halt meg 1741. november 11-én. TAKÁCS 1937, 10.

⁴⁰ LUKÁCS 1993, 641.

Az elogium-sorozat előtt található ajánlás az uralkodónak szól: *Carolo VI. Augustissimo Romanorum Imperatori Hispaniae et Ungariae Regi, Domino Domino Clementissimo. Sacratissime Imperator, Rex Catholice et Apostolice*, majd tisztázza a szöveg az osztrák és a spanyol Habsburg-ág viszonyát. A darab a Szent Koronáról, mint királyi babérkoszorúról beszél. Az Elogium I. *Corona Ungariae – Sacra in ortu, prodigiosa deinceps* címmel elmondja, hogy a magyar Korona egyedi, mert az angyalok hozták az égből.⁴¹ A költemény utal a Hartvik-legenda leírására: a lengyelek helyett a magyarok kapták Rómából ezt a koronát az apostoli kereszttel együtt. A *Respublica Christiana* élén álló Szent Korona lett Szűz Mária öröksége. A vers utal Attila kegyetlen (*crudeliter*) hódításaira – az 1270-es években komponált verses Szent István-zsolozsmához⁴² hasonlóan –, szembe állítva Szent Istvánnal, aki nem fegyverrel, hanem kegyességével (*pietate*) hódított. A vers elmondja, hogy az oszmán hódítás elől Pozsony városa fogadta be a diadémot, mint a szentség örökségét. Az Elogium II. *Incruenta Victrix. In factio Emerici Regis et Andreae Ducis, ejus Fratris* címmel a Koronát tartja a Vértelen Győzőnek Árpád-házi Imre király és testvére, András herceg 1200 és 1205 között zajlott konfliktusában. A vizályt a barokk költemény a hun Attila és Buda küzdelméhez hasonlítja. Az Elogium III. *Fluminatrix* címmel olvasható, furcsa, hogy villámláshoz hasonlítja a Koronát. Valójában a háborúban villámként kitűnt császár-királyra utal az elogium utáni szokásos vers címe: *Ode Carmen Augurale August. Caesari et regi Ungariae. In bellorum fulminibus securo*. Az Elogium IV. címe *Captiva*, azaz fogoly, hadifogoly. A Szent Korona történetéből azt a korszakot vizsgálja, amikor Vencel cseh király, majd Ottó fogságában volt, és onnan kiszabadulva Anjou I. Károlyt (Károly Róbertet) koronázták meg, aki békét és igazságot hozott Magyarország életében. A költemény megemlíti Habsburg III. Frigyes és Hunyadi Mátyás, továbbá Szapolyai János és Habsburg I. Ferdinánd konfliktusát, valamint a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem körüli problémákat. Az Elogium V. címe: *Gloriosa*, azaz dicsőséges, amely a világ csodájának (*mirabilia mundi, gloriae miraculum*) nevezi a Szent Koronát. Szent Istvánra az alábbi jelzőket mondja: *Orpheus in Sylvis* (Orpheus az erdőben), *Arion in mari* (Arion a tengeren), *Amphion in Urbibus* (Amphion a városokban), *redivivus Prometheus* (újjaéledt Prometheus) és tűz, amely megvilágítja a lelkeket, valamint *Aesculapius*, aki gyógyítja népeit. Az *Ode Sycharisticon Augusto Carolo Victoriouso, Glorioso* a győztes III. Károlyt üdvözli. Az Elogium VI. *Foecunda et sociabilis, foecundatio* címben a társak kifejezés ebben az esetben a Szent Korona (középkori) országait jelentik a költemény felsorolása szerint: Dalmatia, Croatia, Sclavonia, Servia, Bosnia, Halicia, Lodomeria, Bulgaria, Cumania, Moldavia és Valachia. Az *Ode Epithalamion. De conjuncta Hispania cum Ungaria* utal III. Károly életére, aki a magyar koronázás előtt a spanyol örökösödési háború miatt Hispániában tartózkodott. A záró Elogium VII. *Coronans* fejezete minden magyar királyról ír pár sort Szent Istvántól

Habsburg I. Józsefíg, és utána III. Károlyt köszönti *Carolus III.* címmel. Szent Istvánról azt mondja, hogy az általa létrehozott Hungáriát Krisztusnak ajánlja, és az egyháznak szabadságot adott. Szent Lászlóval kapcsolatban kiemeli, hogy „elegánsan” tett csodákat, a pénzt kővé változtatta és új Mózesként vizet fakasztott a sziklából. Életében a legszentebbnek mondták, de nem a hatalmából, hanem a ragyogó szentségéből adódóan.⁴³ IV. Bélát szerencsétlen hadvezérnek tartja, akit a tatárok legyőztek, de országát újjáépítette, és megalapította Buda várát. Anjou I. Károly sok drágaságot, azaz anyagi javakat hordozott. Az elogium szerint Zsigmond a tanácsban első, a harcban viszont utolsó volt és amellet jőzan, higgadt, kegyes király volt Magyarországnak.

A költemény egy hosszú háborús időszak után keletkezett. Magyarország 1699-ig – a Temesköz kivételével – felszabadult a török hódítás alól. A Habsburgok fiúági örökösödését a rendek nagy része elfogadta. Az előadás előtti esztendőben, a mindkét fél számára kedvező és korrekt szatmári békével zárult le II. Rákóczi Ferenc fejedelem nyolcéves felkelése. Magyarország különállása a Habsburg Birodalmon belül megmaradt – a sorozatos fegyveres ellenállás mellett éppen a Szent Korona létezésének és eszméjének köszönhetően. A *Corona Regni Ungariae admirabilis* című elogium-gyűjtemény méltó módon tükrözi a katolikus vallású rendek, és elsősorban a *Regnum Marianum*-tudatra épülő jezsuita országgépet és történelemszemléletet.

Az imént ismertetett Elogium IV. (*Captiva*) tartalmával egyező históriát állított színpadra a *Carolus Primus* című, háromfelvonásos, allegorikus kórústételekkel tagolt előadás.⁴⁴ Cselekménye szerint a Szent Koronát a bajor Wittelsbach Ottó – székesfehérvári koronázása után – 1306-ban elrabolta és magával vitte Erdélyi László vajdához Erdélybe. Egy fegyveres összecsapást követően Anjou I. Károly (Károly Róbert) visszaszerezte a szent diadémot Ottótól és Erdélyitől. A történet szerint a vajda fejére próbálgatta, de az mindig leesett róla. Tettéért VIII. Bonifác pápa követe kiátkozással fenyegette meg Erdélyi Lászlót. A darab zárásaként Anjou I. Károlyt megkoronázzák. A rendek egysége helyreáll, és az új király – iskolai előadás lévén pedagógiai céllal – megbocsát ellenségeinek. Az *Epilogus* tartalmát e szavakkal részletezi a színlap: „*Karoly Geniussa a ledült Magyar Országot fel állítja, és a hozzá foglalandó Országoknak Geniussit mellé adgya, és az Isteni Gondviseléstül meg-értil, hogy idő járva telhességgel hiüségében meg nem maradnak: mind azon által négy saeculum után, ezen néven támod olyan Király, a ki Magyar Országának birodalmát ki teriesztil, kinek mindnyájan szerencsés birodalmat és hosszú életet kívánnak.*” Hogyan került elő az Anjou-házi király a nagyszombati jezsuita színpadon éppen ekkor? Egyrészt a névazonosság: I. és III. Károly miatt. Másrészt III. Károly

⁴³ „*Sacratissimus in viciis dictus, non a potestate, sed a sanctitate clarissima.*” Elogium VII.

⁴⁴ *Carolus I. 1712.* A közel 150 diákszereplőt színpadra állító darab írója és zeneszerzője jelöletlen. Nagy Sándor dolgozata Fitter Ádámmal azonosítja NAGY 1884, 32–55. A dráma 24 oldalt számláló, latin–magyar nyelvű színlapja a gimnáziumi osztályra, társadalmi rangra és származási helyre vonatkozó szereplőnévsort ad (*Nomina Actorum*). A *periochát* az Esterházy Pál-alapítványból történt jutalomosztás névsora zárja. A dráma szerkezete: Prologus, Actus I. Scena 1–6. (Kimenetel); Chorus Primus; Actus II. Scena 1–8, Chorus Secundus; Actus III. Scena 1–8; Epilogus. A Chorus allegorikus szereplői (*In Choro Musicorum*): Genius Caroli, Jupiter, Pax, Discordia: Tenorista; Neptunus Invidia: Bassista; Pannonia Nympha: Altista; Phoebus Nympha: jelöletlen szólam; Providentia Nympha: Discantista; Nympha: Discantista.

⁴¹ Erről bővebben a *Képes Krónika* (1358) 120. fejezete ír, amely Szent László herceg látomását mutatja be: a mogyoródi csata (1074. március 14.) előtt angyalok hozzák a koronát az égből Géza herceg fejére. KÉPES KRÓNKA 1971, 150. A *Corona Regni Ungariae admirabilis* elogium-sorozat – az iskoladráma-színlapokkal ellentétben – nem hivatkozik a *Képes Krónikára*, sem más történeti elbeszélő vagy liturgikus forrásra.

⁴² Dallammal közzétette FALVY 1968, 53–96., SZENT ISTVÁN ZSOLOZSMA 2004., *A credulitas–crudelitas* szójátékot a Szent István-officium kapcsán elemzi DOBSZAY 2006. (Gyűjteményes kiadása DOBSZAY 2010, 113–117.)

előképe, Carolus Primus hasonlóan nehéz belső körülmények között lépett trónra 1308-ban, akárcsak névrokona, Habsburg III. Károly, akit egy sorozatos, 1604 és 1711 között rendszeresen fellángoló felkelés lezárásaként 1712-ben koronáztak Magyarország királyává.

ÖSSZEZEGÉS

A dolgozatban vizsgált három iskoladráma-előadás 1688-ban és 1712-ben hangzott el Pozsonyban és Nagyszombatban a Magyar Királyság centrumaként funkcionáló két szabad királyi városban, Habsburg I. József és III. Károly koronázásához kapcsolódva. Hiteles történelmi ismeretekkel és – a kor szokásainak megfelelően – azt kiegészítő fikciókkal illusztrálták a barokk kori jezsuita történelemszemléletet, amellyel egyszerre oktattak, neveltek és a hatalmi legitimácó, reprezentáció egyben az országos ünnep révén élményt nyújtottak a színjátszó középiskolás diákoknak és nézőiknek. A történelmi cselekmény megértését éneklő allegorikus alakok segítették. A pogányokat (korabeli párhuzamként a törököket) legyőző és atyjához (párhuzamként a Habsburg-dinasztiához) hűséges Szent István király példázata (*Filius viva imago Paternae Pietatis et Gloriam*) katolikus identitásában erősítette a közel 100 színjátszó diákot és a koronázási évfordulóra Pozsonyban összegyűlt több ezer nézőt, és egyúttal Magyarországhoz, annak törvényes uralkodóihoz és leginkább a Szent Koronához való hűségét, az Árpád-kor óta létező kötődését. A csodálatos Szent Koronáról és országáról szóló, Fitter Ádám által költött nagyszombati elogium-sorozat (*Corona Regni Hungariae admirabilis*) – tipikusan barokk színpadi megoldásként – történelmi élőképek-sorozat a színpadon. A hosszútávú fejlődést megalapozó, az országra előnyös szatmári béke (1711) után az országát centralizáló és ezáltal megerősítő Anjou I. Károly (*Carolus Primus*) vált a szintén stabilizáló Habsburg III. Károly előképévé.

Az iskoladráma a szemléltető pedagógia, a napjainkban sokat emlegetett élménypedagógia legjobb és ráadásul tartalmat közvetítő ösztönművészeti példája. A repertoárt kellően ismerő válogatással a 21. században is szöveg- és dallamtárként szolgál az ezeréves hazai iskola- és neveléstörténet forrásaihoz. Ráadásul megfelelő dramaturgiával és szcenikával dolgozik, költészeti és zenei értékeket hordoz, tényanyagot és egyúttal morális tanulságot közvetít, továbbá európai kulturális és magyar népi jellegzetességeket olvaszt magába. Napjainkban is megtestesítheti⁴⁵ az értékelvű, nevelő patrióta színház feladatát.

BIBLIOGRÁFIA

- AMADE 1937 ♦ *Várkonyi báró Amade Antal versei*. Kiadta Gálos Rezső. Budapest, 1937. (Régi Magyar Könyvtár, 40)
- ANNALES 1644 ♦ *Annales Ecclesiastici Regni Hungariae, Authore Melchiore Inchofer Societatis Jesu*. Tomus I., Romae, 1644. (RMK III. 1626a)
- BARTONIEK 1989 ♦ Bartoniek Emma: *A magyar királykoronázások története*. Budapest, 1989
- BÉCSY 1997 ♦ Bécsy Tamás: Kétféle király(ság). In: *Barokk színház – barokk dráma. Az 1994. évi egri Iskoladráma és barokk című konferencia előadásai*. Szerk. Pintér Márta Zsuzsanna. Debrecen, 1997, 170–175.
- BITSKEY 2005 ♦ Bitskey István: A nemzetsors toposzai a 17. századi magyar irodalomban. In: *Nemzet, identitás, irodalom. A nemzetfogalom változatai és a közösségi identifikáció kérdései régi és a klasszikus magyar irodalomban*. Szerk. Bényei Péter, Gönczy Monika. Debrecen, 2005, 13–33.
- BITSKEY 2006 ♦ Bitskey István: *Mars és Pallas között. Műltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyar irodalomban*. Debrecen, 2006. (Csokonai Könyvtár, 37)
- BONFINI 1995 ♦ Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei*. Ford. Kulcsár Péter. Budapest, 1995.
- CAROLUS I. 1712 ♦ *Carolus I. Superantis emulis Hungariae Rex electus, ac honori Celsissimi Sacri Romani Imperii Principis. Pauli Eszterhazi de Galantha. In Scenam datus Die ... Mensis Augusti Anno M. DCC. XII., Tyrnaviae, [1712]*. (ELTE EK Hd 334.)
- CHARTUITIUS 1983 ♦ Chartuitius: Vita Sancti Stephani. Kurcz Ágnes fordításában közreadta: *Árpád-kori legendák és intelmek*. Szerk. Érszegi Géza. Budapest, 1983, 34–53.
- CORONA REGNI 1712 ♦ *Corona Regni Hungariae admirabilis, Augustissimo Romanorum Imperatori, Hispaniae, Ungariae regi, Carolo VI. cum eadem Corona Ungarica Summo Statuum, et Populi plausu in augureatur, in Fausta Gratulationis, ac Debita servitutis significationem Exhibita* A Tyrnaviensi Societatis Jesu Academico Collegio. Anno M. DCC. XII, Tyrnaviae, é. n. [1712] (OSZK 220.686)
- DEMETER 2011 ♦ Demeter Júlia: Drámaprogramok vallatása: allegorikus aspektus az iskolai színpadon. In: *(Dráma)szövegek metamorfózisa: Kontextustörténetek. – Metamorphosis of the (Drama)texts: Stories of Relation. I. kötet. Hagyománykezelés, imitációváltozatok – Traditions, Imitations. A 2009. június 4–7-i kolozsvári konferencia szerkesztett szövegei*. Szerk. Egyed Emese, Bartha Katalin Ágnes, Tar Gabriella Nóra, Kolozsvár, 2011, 30–43.
- DOBSZAY 2006 ♦ Dobszay László: A crudelitas-tól a credulitas-ig. Szent István király verses zsolozsmájáról. *Praeconiá* 1(2006), 65–97.
- DOBSZAY 2010 ♦ *Dobszay László válogatott írásai, 1995–2010, I: Népelek, népzene, magyar zenei történet, gregorián*. Szerk. Kovács Andrea. Budapest, 2010.
- FALVY 1968 ♦ Falvy Zoltán: *Drei Reimoffizien aus Ungarn und ihre Musik*. Budapest, 1968.
- FILIUS VIVA IMAGO 1688 ♦ *Filius viva imago Paternae Pietatis et Gloriam. Dominus Stephanus Hungariae Rex piissimi et gloriosissimi parentis Geise*. Tyrnaviae. é. n. [1688]. RMK II. 1638b. Lelőhelye: Magyar Piarista Központi Könyvtár és Levéltár (PKK), Budapest, P 33/8/15//29. Mikrofilm: OSZK FM2 3040.
- GUPCSÓ 1997 ♦ Gupcsó Ágnes: Musiktheater-Aufführungen an Jesuiten- und Piaristenschulen im Ungarn des 18. Jahrhunderts. *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 38(1997), 3–4. sz., 315–344.
- GUPCSÓ 2003 ♦ Gupcsó Ágnes: Zene és színház – egyházi és világi elemek együttélése. In: *A magyar színházi boni és európai gyökerei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére*. Szerk. Demeter Júlia. Miskolc, 2003. 204–211.
- GYÖRFFY 1977 ♦ Györffy György: *István király és műve*. Budapest, 1977.

⁴⁵ A Boldog Özséb Szintársulat (BÖSZK) a sokszínű barokk kori iskolai színjátékok és a népi játékok szövegén és dallamain keresztül aktuális kérdéseket feszegető és egyben ünnepet nyújtó témákat kelt életre a 21. században. A BÖSZK alapítása, 2002 óta ez idáig összesen 162 pázmányos bölcsész egyetemista és doktorandusz társulati taggal, továbbá a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem népzenezeivel, 92 előadással a Kárpát-medence 25 helyszínén ápolja ezt az értékeremtő és identitáserősítő hagyományt. Iskoladráma-előadásaihoz készült filmek a Magyar Művészeti Akadémia (MMA) honlapján láthatók. A BÖSZK-ről bővebben MEDGYESY 2019b, 387–409.

- HADAMOWSKY 1991 ♦ Franz Hadamowsky: *Das Theater in den Schulen der Societas Jesu in Wien (1555–1761). Daten, Dramen, Darsteller. Eine Auswahl aus Quellen in der Österreichischen Nationalbibliothek*. Wien–Köln–Weimar, 1991.
- HUNGARIA VIRTUTE 1688 ♦ *Hungaria virtute Martis Austriae suae Vindicata Libertati et Josepbo primo Regi suo ivre volentibusque proceribus haereditaria*. Impressum Leutschoviae, Typis Samuelis Brewer, [1688]. (PKK P 33/8/15//36.)
- JUHAROS 1933 ♦ Juharos Ferenc: *A magyarországi jezsuita iskoladrámák története*. Szeged, 1933.
- KAČIĆ 2000 ♦ Ladislav Kačić: Unbekannte musikalische Quellen zur Geschichte der Schuldrasmas in der Provincia Austriae SJ. In: *A magyar színház születése. Az 1997. évi egri konferencia előadásai*. Szerk. Demeter Júlia. Miskolc, 2000. (Régi Magyar Színház, 1), 146–153.
- KAČIĆ 2014 ♦ Ladislav Kačić: Schuldramen und Oratorien bei den Pressburger Jesuiten im 18. Jahrhundert, *Musicologica Brunensia* 49(2014), 1. sz., 275–290.
- KÉPES KRÓNKA 1971 ♦ *Képes Krónika. A magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról*. Ford. Geréb László. Budapest, 1971.
- KNAPP 2010 ♦ Knapp Éva: A magyar történelem azonos eseményei a német és a magyar jezsuita színpadon: Szent István. In: *Színház, dráma, irodalom: Tanulmányok a 70 éves Nagy Imre tiszteletére*. Szerk. Tóth Orsolya. Pécs, 2010, 106–121.
- KNAPP–TÜSKÉS 2009 ♦ Knapp Éva–Tüskés Gábor: Magyar történelmi tárgyú iskoladrámák a német jezsuita színpadon. In: Knapp Éva–Tüskés Gábor: *Sedes Musarum. Neolatin irodalom, tudománytörténet és irodalomelmélet a kora újkori Magyarországon*. Debrecen, 2009. 301–343.
- KOMLOVSZKI 1994 ♦ Komlowszki Tibor: Amade Antal, báró, In: *Új Magyar Irodalmi Lexikon*. 1. Főszerk. Péter László. Budapest, 1994, 32.
- KRAMER 1965 ♦ Waltraute Kramer: *Die Musik im Wiener Jesuitendrama von 1677 bis 1767*. Dissertatio, Wien, 1965 [1961]. Universitätsbibliothek Wien, D 15.885.
- KRUMP 2000 ♦ Sandra Krump: *In scenam datus est cum plausu: Das Theater der Jesuiten in Passau (1612–1773). I., Darstellung und Interpretation*. Berlin, 2000. (Studium Litterarium, Studien und Texte zur deutschen Literaturgeschichte, Band 3/1–2.)
- KRUMP 2003 ♦ Sandra Krump: Aus gegebenen Anlass... Habsburgpanegyrik in Jesuitendramen der Österreichischen Ordensprovinz. Aufgezeigt an zwei Dramen des Passauer Jesuitentheaters. In: *Die Jesuiten in Wien: Zur Kunst- und Kulturgeschichte der österreichischen Ordensprovinz der „Gesellschaft Jesu“ im 17. und 18. Jahrhundert*. Hrg. von Herbert Karner und Werner Telesko. Wien, 2003, 165–178.
- KULCSÁR 2005 ♦ Kulcsár Péter: Inchofer Menyhért. *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. IV.* Szerk. Kőszeghy Péter. Budapest, 2005, 286–289.
- LUKÁCS 1990 ♦ Lukács, Ladislaus S. J.: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S.I.*, V. (1684–1699). Róma, 1990.
- LUKÁCS 1993 ♦ Lukács, Ladislaus S. J.: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S.I.*, VI. (1700–1717). Róma, 1993.
- MEDGYESY 2019a ♦ Medgyesy S. Norbert: Historische Schauspiele über die Stephanskronen zum Anlass der Königskrönungen (Pressburg, 1688; Tyrnau, 1712). In: *Theory and Practice in 17th–19th century theatre. Sources, influences, texts in latin and in the vernacular ways towards professional stage*. Ed. Katalin Czibula, Júlia Demeter, Márta Zsuzsanna Pintér. Eger, 2019, 55–68.
- MEDGYESY 2019b ♦ Medgyesy S. Norbert: *Iskoladrámák. Színhátékok, énekek és ünnepek a XVII–XVIII. századi magyarországi iskolakultúrából*. Budapest, 2019.
- MINORITA 1989 ♦ *Minorita iskoladrámák*. S. a. r. és szerk. Kilián István. Budapest, 1989. (Régi Magyar Drámai Emlékek [RME] 18. század, 2)
- MKL 1997 ♦ Diós István: *Americanum. Magyar Katolikus Lexikon. III.* Főszerk. Diós István, Budapest, 1997, 91.
- MKL 1993 ♦ Végh János: Amade Antal. *Magyar Katolikus Lexikon. I.* Főszerk. Diós István. Budapest, 1993, 206.
- MUSIK LEXIKON 1975 ♦ *Riemann Musik Lexikon. II.* Hrsg. von Carl Dahlhaus. Mainz, 1975.
- NAGY 1884 ♦ Nagy Sándor: Hazai tanodai drámák. *Magyar Könyvszemle* 9(1884), 5–6. füzet, 32–55.
- PÁLFFY 2017 ♦ Pálffy Géza: Magyarország harmadik koronázó városa. Pozsony nagy korszaka. *Rubicon* 28(2017/1–2.), 302–303. sz., 17–23.
- PINSKER ♦ Anton Pinsker SJ: *Altera Betlehem*. (gépelt kézirat 1967 előtt, Archiv Provinciae Austriae SJ, Wien, 2120609.)
- PINTÉR 2006 ♦ Pintér Márta Zsuzsanna: Szent István alakja a régi magyar drámairodalomban. In: *„Hol vagy, István király?“. A Szent István-hagyomány évszázadai*. Szerk. Bene Sándor. Budapest, 2006.
- PINTÉR 2019 ♦ Pintér Márta Zsuzsanna: *A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban*. Budapest, 2019.
- POLÁKOVA 1997 ♦ Štefánia Poláková: A szlovákiai jezsuita iskolai színjátás történetéből. In: *Barokk színház – barokk dráma. Az 1994. évi egri Iskoladráma és barokk című konferencia előadásai*. Szerk. Pintér Márta Zsuzsanna. Debrecen, 1997. 70–76.
- SOLTÉSZ–TÓTH 2017 ♦ Soltész Ferenc Gábor, Tóth Csaba: Koronázási numizmatika. *Rubicon* 28(2017/1–2), 302–303. sz., 72–89.
- SOLTÉSZ–TÓTH–PÁLFFY 2016 ♦ Soltész Ferenc Gábor–Tóth Csaba–Pálffy Géza: *Coronatio Hungarica in Nummis. A magyar uralkodók koronázási érmei és zsetonjai (1508–1916)*. Budapest, 2016.
- SOMMERVOGEL 1892 ♦ *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Première partie: Bibliographie, Par les Pères Augustin et Aloys de Backer, Seconde Partie: Histoire per le Péter Auguste Carayon*. Ed. Carlos Sommervogel S. J., Bibliographie Tome III, Bruxelles – Paris, 1892.
- STAUD 1984 ♦ Staud Géza: *A magyarországi jezsuita színjátékok forrásai 1561–1773. I.* Budapest, 1984.
- STAUD 2000 ♦ Staud Géza: Színház a pozsonyi templomban. In: *A magyar színház születése. Az 1997. évi egri konferencia előadásai*. Szerk. Demeter Júlia. Miskolc, 2000 (Régi Magyar Színház, 1) 215–220.
- SZENT ISTVÁN 2013 ♦ *István, a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján*. Szerk. Kerny Terézia, Smohay András. Székesfehérvár, 2013. (Magyar királyok és Székesfehérvár IV; A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai, 9.)
- SZENT ISTVÁN ÉNEKEK 2014 ♦ *Énekek Szent István király tiszteletére – Cantiones de Sancto Stephano rege*. Szerk. Kovács Andrea, Medgyesy S. Norbert. Budapest, 2014.
- SZENT ISTVÁN ZSOLOZSMA 2004 ♦ Szendrei Janka–Barta Gergely–Földváry Miklós–Dobszay László: *Historia Sancti Regis Stephani – Szent István király zsolozsmája*. Budapest, 2004. (Egyházzenei Füzetek II/8.)
- TAKÁCS 1937 ♦ Takács József: *A jezsuita iskoladráma (1581–1773). I–II.* Budapest, 1937.
- TÓTH 2013 ♦ Tóth Gergely: Révay Péter: De Sacrae Coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna brevis commentarius ad nostra usque tempora continuatus, Tyrnaviae, Typis Academicis per Leopoldum Berger, 1732. In: SZENT ISTVÁN 2013, 114–143.
- VARGA–PINTÉR 2000 ♦ Varga Imre – Pintér Márta Zsuzsanna: *Történelem a színpadon: magyar történelmi tárgyú iskoladrámák a 17–18. században*. Budapest, 2000.